

Andrzej Maciej Brzeziński

RZĄDY MOCARSTW ZACHODNIOEUROPEJSKICH
WOBEK REWOLUCJI 1905—1907 ROKU W ROSJI
ASPEKT DYPLOMATYCZNY

Stosunek mocarstw zachodnioeuropejskich — Anglii, Francji i Niemiec — do rewolucji 1905—1907 r. w Rosji jest zagadnieniem wieloaspektowym, które znalazło już znaczne odzwierciedlenie w literaturze naukowej, przede wszystkim w historiografii radzieckiej¹. W niniejszym referacie pragnę przedstawić problem wpływu wydarzeń rewolucyjnych 1905—1907 r. na stosunki dyplomatyczne między mocarstwami zachodnioeuropejskimi a Rosją.

Od połowy 1904 r. w Paryżu, Berlinie i Londynie zdawano sobie sprawę z ostrych napięć występujących w życiu politycznym i społeczno-gospodarczym Rosji, ale nie przewidywano wybuchu ogólnonarodowej rewolucji. W raportach przedstawicieli dyplomatycznych mocarstw zachodnich w Petersburgu stosunkowo wiele miejsca zajmowały informacje o strajkach robotniczych, wystąpieniach chłopskich i demonstracjach studenckich. Odnotowano też aktywność polityczną liberalnych kół burżuazji rosyjskiej, postulującej utworzenie konstytucyjnego systemu rządów. Zwracano uwagę na niezadowolenie powstałe

¹ Ważniejsze prace to: *Pierwaja russkaja riewolucyja 1905—1907 gg. i miedunarodnoje riewolucyjnonoje dwiżenije*, cz. I—II, Moskwa 1955—1956; J. A. Wilder, *Echa riewolucji 1905 roku w Anglii*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, nr 6, s. 37—67; L. Stern, R. Sauerzapf, *Die Auswirkungen der Ersten Russischen Revolution von 1905—1907 auf Deutschland*, Berlin 1954; A. Z. Manfred, *Riewolucyja 1905—1907 godow i riewolucyjnonoje dwiżenije wo Francyi*, [w:] *La revolution russe de 1905. Recherches Sovietiques*, 1956, t. 5, s. 161—169; *Riewolucyja 1905—1907 godow w Rossii i jejo wsieмирno-istoričeskoje znaczenije*, red. P. A. Rodionow, Moskwa 1976. Zob. też: P. N. Zyrjanow, W. W. Szelochajew, *Pierwaja russkaja riewolucyja w amerikanskoj i anglijskoj burżuaznoj istoriografii*, Moskwa 1976.

w wyniku polityki ucisku narodowego w Polsce, Finlandii i na Kaukazie. Sygnalizowano wreszcie, że rozpoczęta w lutym 1904 r., niefortunna dla Rosji od samego początku wojna z Japonią spowodowała pogłębianie kryzysu gospodarczego i społecznego w cesarstwie rosyjskim².

Analizując sytuację wewnętrzną Rosji w końcu sierpnia 1904 r. Maurice Bompard, ambasador francuski w Petersburgu, stwierdził m. in. że „wszystkie warstwy społeczeństwa rosyjskiego są wzburzone w najwyższym stopniu”. Podkreślał, że największe niezadowolenie okazuje proletariatus, „gotowy jako pierwszy wzniecić rewolucję, ponieważ żądania jego przybierają coraz bardziej gwałtowny charakter”. Oceniając sytuację jako „bardzo groźną”, Bompard nie uważał jednak, aby nastąpiła w Rosji ogólnonarodowa rewolucja. Jego zdaniem Rosja była zbyt „osobliwym” krajem, aby mogło dojść do rewolucji typu burżuazyjnego, jakie przeżyła w swoim czasie Europa Zachodnia³.

Również w ambasadzie angielskiej w Petersburgu nie przewidywano w tym czasie możliwości wybuchu rewolucji w Rosji. Ocena społeczeństwa rosyjskiego dokonana przez Cecila Spring-Rice’a, radcę ambasady, różniła się zresztą diametralnie od przytoczonej opinii Bomparda. Dyplomata angielski twierdził, że cechami narodu rosyjskiego „źle rządzonego, umęczonego podatkami i pracą” są „ogromna cierpliwość i pasywna odporność”. Zdaniem Spring-Rice’a, inercja narodu rosyjskiego była podstawą, na której opierał się w sposób niezagrożony system carskiej autokracji⁴.

Na początku listopada 1904 r. ambasador angielski Charles Hardinge pisał do Londynu, że Rosja jest w stanie „krytycznego wzburzenia”. Przypuszczał jednak, iż rząd carski zdecyduje się na przeprowadzenie liberalnych reform, które rozładują napiętą sytuację⁵.

Wiadomość o „krwawej niedzieli” 22 stycznia 1905 r. w Petersburgu odbiła się głośnym echem w Europie Zachodniej, wywołując konsternację w kołach rządowych oraz masowe protesty społeczeństwa, przede wszystkim klasy robotniczej. W Anglii, Francji i w Niemczech odbyły

² *Riewolucyja 1905—1907 gg. w doniesienjach inostrannykh diplomatow, soobszcz. M. Flejer, „Krasnyj Archiw” 1926, t. 3 (16), s. 220—224; Inostrannyje diplomaty o riewolucyji 1905 g., podgot. E. Tennenbaum, „Krasnyj Archiw” 1932, t. 4 (53), s. 151, 158.*

³ *Documents Diplomatiques Français (1871—1914), (dalej DDF), 2 série (1901—1911), vol. 1—14, Paris 1928—1959. Cyt. t. 5, dok. 323, Bompard do Delcasségo 27 VII 1904 r.*

⁴ *The Letters and Friendships of Sir Cecil Spring-Rice, a Record, ed. S. Gwynn, vol. 1—2, Boston—New York 1929. Cyt., vol. 1, s. 413.*

⁵ *British Documents on the Origins of the War 1898—1914, (dalej BD), ed. by G. P. Gooch and H. Temperley, vol. 1—11, London 1926—1936. Cyt. vol. 4, dok. 26, Hardinge do Lansdowne’a 7 XI 1904 r.*

się demonstracje robotnicze potępiające rząd carski za masakrę bezbronnej ludności przed Pałacem Zimowym⁶. Ambasador francuski w Londynie Paul Cambon pisał do Paryża 27 stycznia 1905 r., że „od ostatniej niedzieli nic bardziej nie zajmuje Anglii jak wydarzenia w Rosji”. „Zamieszki w Petersburgu — pisał Cambon — i ich krwawe stłumienie wywołało tutaj głębokie wrażenie, które nieprędko ustąpi”⁷. Francuski dyplomata nie był pewien, czy „krwawa niedziela” oznacza początek rewolucji rosyjskiej. Uważał, że rewolucję czynią „klasy średnie”, czyli burżuazja, a jego zdaniem klasa taka nie była jeszcze w Rosji całkowicie ukształtowana⁸.

Informacje, które w następnych dniach napływały z Rosji przekonywały rządy i opinię społeczną państw zachodnich, że w cesarstwie rosyjskim rozpoczęła się rewolucja. Dla rządów Anglii, Francji i Niemiec był to fakt o istotnym znaczeniu. Rewolucja rosyjska rozpoczęła się w okresie złożonej sytuacji międzynarodowej, spowodowanej zaangażowaniem się Rosji w wojnę z Japonią na Dalekim Wschodzie. Znamienne, że chociaż Rosja ponosiła klęski na lądzie i morzu, tracąc w ten sposób mocarstwowy prestiż, w koncepcjach politycznych i strategicznych mocarstw zachodnich była uznawana nadal za pożądanego sojusznika. W Berlinie, Paryżu i Londynie uważano, że w przewidywanej wojnie europejskiej, Rosja odgrywać będzie ważną rolę ze względu na swoje położenie geograficzne oraz potencjał ludnościowy i surowcowy. Osłabienie Rosji spowodowane wojną z Japonią oraz wydarzeniami rewolucyjnymi, dyplomacie Anglii, Francji i Niemiec uznały za sprzyjającą okoliczność dla zmuszenia rządu carskiego do uległości i przyłączenia Rosji do bloku państw Trójprzymierza bądź „serdecznego porozumienia”. Stosunek do wydarzeń rewolucyjnych w Rosji był więc jednym z elementów skomplikowanej gry dyplomatycznej, którą Anglia, Francja i Niemcy prowadziły wobec caratu w latach 1905—1907.

Mogło się wydawać, że dyplomacja niemiecka miała najłatwiejsze zadanie związania Rosji formalnym sojuszem. W Rosji za sojuszem z Niemcami opowiadali się wielcy posiadacze ziemscy, istniała tradycyjna przyjaźń między panującymi dynastiami w Berlinie i w Petersburgu, dyplomacja niemiecka popierała dalekowschodnią politykę Rosji. Postawa cesarza niemieckiego wobec rewolucji w Rosji była dodatkowym elementem zbliżenia niemiecko-rosyjskiego. Wilhelm II, obawiając się rozszerzenia rewolucji na obszar Rzeszy, deklarował się od

⁶ Zob. R. S. Mnuchina, *Otkliki w stranach zapadnoj Jewropy na sobytija 9 janwarja 1905 g. w Pietierburgie*, „Dokłady i Soobszczenija Instituta Istorii Akademii Nauk SSSR” 1955, s. 77—89.

⁷ DDF, vol. 6, dok. 55, Cambon do Delcasségo 27 I 1905 r.

⁸ P. Cambon, *Correspondance (1870—1914)*, vol. 2, Paris 1947, s. 175—176.

samego początku jako zwolennik stłumienia siłą rewolucji rosyjskiej, uratowania autokratycznego systemu w Rosji i osobiście Mikołaja II. Latem i jesienią 1905 r. oraz w maju 1906 r., przewidując zaostrzenie sytuacji w Rosji, cesarz deklarował militarną pomoc Niemiec w celu zaprowadzenia „porządku” w Królestwie Polskim⁹. Rząd carski z oferty tej nie skorzystał, ale dla obozu germanofilskiego w Petersburgu był to z pewnością ważki dowód „przyjaźni” Wilhelma II. Jednocześnie dyplomacja niemiecka dążyła do osłabienia sojuszu Rosji z Francją i rozbicia „serdecznego porozumienia” angielsko-rosyjskiego z 8 kwietnia 1904 r. W marcu 1905 r. Niemcy sprowokowali tzw. pierwszy kryzys marokański¹⁰, a w drugiej połowie tego roku starali się zrealizować plan „ligi kontynentalnej” — sojuszu Francji, Rosji i Niemiec wymierzonego przeciw Anglii. Układ w Björkö, podpisany w ścisłej tajemnicy przez Wilhelma II i Mikołaja II 24 lipca 1905 r. nie wszedł jednak w życie wskutek zdecydowanego sprzeciwu dyplomacji francuskiej. Rosyjskie MSZ otrzymało oświadczenie premiera Maurice’a Rouviera, że polityka zagraniczna Francji „opiera się na sojuszu z Rosją i przyjaźni z Anglią”¹¹.

W Paryżu z dużym niepokojem obserwowano niefortunne zaangażowanie się Rosji w sprawy Dalekiego Wschodu. Wydarzenia rewolucyjne 1905 r. oceniano na Quai d’Orsay jako dodatkowy czynnik podważający mocarstwową pozycję Rosji, jedyne go sojusznika Francji. Rząd francuski deklarował oficjalnie, że zależy mu na utrzymaniu sojuszu z Rosją niezależnie od położenia międzynarodowego i sytuacji wewnętrznej cesarstwa. Znamienne, że pięć dni po „krwawej niedzieli”, deklarację taką przedstawił Izbie Deputowanych Teofil Delcassé, ówczesny szef francuskiej dyplomacji. Oświadczenie to zostało ostro skrytykowane przez deputowanych socjalistycznych, m. in. Maurice’a Allarda i Jeana Jaurès’a, którzy sprzeciwiali się utrzymaniu sojuszu republikańskiej Francji z „rządem oprawców” Mikołaja II¹².

Wobec wydarzeń rewolucyjnych w Rosji rząd francuski zajmował postawę nieinterwencji, mimo krytyki ze strony części polityków socja-

⁹ Zob. *Wilhelm II o rusko-japonskiej wojnie i rewolucji 1905 g.*, „Krasnyj Archiw” 1925, t. 2 (9), s. 56—65; S. S. Maksimow, *Pierwaja russkaja rewolucyja i ugroza giersmanskoj intierwencyi*, *Jeżegodnik giersmanskoj istorii* 1969, Moskwa 1970, s. 91—102.

¹⁰ E. N. Anderson, *The First Moroccan Crisis 1904—1906*, Chicago 1930, s. 192—194.

¹¹ DDF, vol. 8, dok. 47, *Nota o spotkaniu Rouviera z Nielidowem 16 X 1905 r*. Zob. też: L. A. Fejgina, *Bjorskôje sogłaszenije. Iz istorii rusko-giersmanskich otnoszenij*, Moskwa 1928, s. 75—76.

¹² DDF, vol. 6, dok. 57, *Delcassé do Bomparda 28 I 1905 r.*; „Le Temps” 28 I 1905, s. 1.

listycznych i radykalnych, sympatyzujących z walką postępowych sił społeczeństwa rosyjskiego. Co więcej, francuskie MSW poleciło prefektom, aby przeciwdziałali organizowaniu manifestacji „mogących mieć wrogi wobec Rosji charakter”¹³.

Dyplomacja francuska dążyła nie tylko do utrzymania sojuszu z Rosją, ale zamierzała również doprowadzić do zbliżenia angielsko-rosyjskiego i umocnienia w ten sposób „serdecznego porozumienia”. Twórcą i pierwszym realizatorem takiej polityki był Delcassé¹⁴, znajdując poparcie wśród polityków i dyplomatów angielskich obawiających się wilhelmińskich Niemiec. Konserwatywny rząd Arthura Balfoura uważał pozyskanie Rosji dla bloku francusko-angielskiego za sprawę niezmiernie trudną. Oba mocarstwa dzieliło wiele sprzeczności, a zwłaszcza polityczno-ekonomiczna rywalizacja na Środkowym i Dalekim Wschodzie. W okresie wojny rosyjsko-japońskiej stosunki między Rosją a Anglią, formalną sojuszniczką Japonii (od 30 I 1902 r.) osiągnęły stan krytyczny. Zaskakujące klęski Rosjan na Dalekim Wschodzie stworzyły jednak nową sytuację. W Londynie uznano, że Rosja przestanie być groźnym rywalem Anglii i będzie skłonna do kompromisu w sprawach kolonialnych¹⁵.

Wybuch rewolucji w Rosji początkowo uznano w Londynie za okoliczność sprzyjającą dla krytykowania cara i obozu germanofilskiego. Od stycznia do marca 1905 r. taktyka dyplomacji angielskiej zmierzała do osłabienia rządu carskiego, zarówno w dziedzinie polityki zagranicznej, jak i wewnętrznej. Anglicy umocnili swoje wpływy w Afganistanie oraz zamierzali podważyć znaczenie Rosji na Bałkanach¹⁶. Jednocześnie rząd udzielał moralnego poparcia siłom opozycyjnym w Rosji. Przypuszczano, że w Rosji zwycięży liberalna burżuazja, wśród której było wielu zwolenników porozumienia z Anglią. W połowie 1905 r. rząd angielski doszedł do wniosku, że zwycięstwo liberałów rosyjskich jest możliwe jedynie przy poparciu mas, a w takim wypadku mogłoby dojść do obalenia caratu. Powstanie na pancerniku „Książę Potiomkin” w czerwcu 1905 r. oceniono w Londynie jako niebezpieczny przejaw rewolucyjności, a zarazem oznakę bezsily rządu carskiego. Rząd Bal-

¹³ S. N. Gurwicz, *Radikal-socyalisty i raboczeye dwiżenije wo Francyi w načale XX wieka*, Moskwa 1976, s. 268—269.

¹⁴ A. M. Brzeziński, *Sprawa porozumienia angielsko-rosyjskiego w latach 1903—1907*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1979, S. I, nr 68, s. 25—36.

¹⁵ G. W. Monger, *The End of isolation: British Foreign Policy 1900—1907*, Edynburg 1963, s. 167—169.

¹⁶ A. F. Ostalcewa, *Anglo-russkoje soglaszenije 1907 goda*, Saratow 1977, s. 87—90.

foura zmienił taktykę i zaprzestał krytyki caratu próbując jednocześnie pozyskać dyplomację carską dla idei zbliżenia z Anglią¹⁷.

Zmiana taktyki rządu angielskiego nastąpiła także w wyniku obaw spowodowanych wspomnianym już spotkaniem Wilhelma II i Mikołaja II w Björkö. W Londynie i w Paryżu uznano, że należy wspólnie przeciwstawić się akcji dyplomacji niemieckiej i przeszkodzić dalszemu zbliżeniu między Berlinem a Petersburgiem. Okazję taką stwarzała konferencja w Algeciras (16 I — 17 IV 1906 r.), zwołana w celu załatwienia sporu francusko-niemieckiego w kwestii marokańskiej. Rząd francuski wykorzystał fakt, iż w listopadzie i grudniu 1905 r. nastąpił w Rosji silny kryzys finansowy, który groził katastrofą całemu państwu¹⁸. Jednocześnie nasilił się ruch rewolucyjny, którego apogeum było powstanie moskiewskiego proletariatu w grudniu 1905 r. Rząd carski zabiegał usilnie o pożyczkę, ale dyplomacja francuska zastosowała metodę szantażu. Zgodzono się zorganizować międzynarodową pożyczkę dla Rosji, ale pod warunkiem, że Rosjanie udzielą Francji poparcia w kwestii marokańskiej. Rząd Sergiusza Wittego znalazł się w przymusowej sytuacji. Profrancuska postawa delegatów rosyjskich w Algeciras spowodowała pogorszenie stosunków między Berlinem a Petersburgiem. Urażone Niemcy popełniły błąd i odmówiły udziału w międzynarodowej pożyczce dla rządu carskiego. Za namową dyplomacji francuskiej miejsce Niemiec zajęła Anglia, co wpłynęło znacząco na poprawę stosunków między Petersburgiem a Londynem¹⁹.

W dniu 16 kwietnia 1906 r., w ambasadzie rosyjskiej w Paryżu, Włodzimierz Kokowcow podpisał w imieniu rządu carskiego pożyczkę wynoszącą 2250 mln F²⁰. Pożyczka ta miała dla rządu carskiego ogromne znaczenie, ponieważ zapobiegła finansowemu załamaniu państwa i wzmocniła carat w walce z opozycją. Należy zaznaczyć, że gabinet Ferdinanda Sarriena zajął się organizacją pożyczki mimo protestów posłów socjalistycznych i radykalnych wskazujących, że rząd francuski

¹⁷ *Ibidem*, s. 107—112.

¹⁸ Wojna z Japonią i wydatki rządu carskiego na walkę z rewolucją pochłonięły 1900 mln rb (do 1 I 1906 r.). W 1905 r. dług państwowy Rosji zwiększył się o 842,7 mln rb. Zob. A. L. Sidorow, *Finansowe położenie carskiego samoderżawia w period russo-japonskiej wojny i pierwszej riewolucyi*, „Istoriczeskij Archiw” 1955, nr 2, s. 122, 133.

¹⁹ A. M. Brzeziński, *Konferencja w Algeciras (16 I—7 IV 1906 r.) a Rosja*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1981, Folia historica 3, s. 47—57.

²⁰ Największy udział w pożyczce miała Francja — 1200 mln, Anglia — 330 mln, Austro-Węgry — 165 mln, Holandia — 55 mln, banki rosyjskie — 500 mln. Zob. E. M. Rozental, *Diplomaticzeskaja istorija russko-francuskiego sojuza w naczale XX wieku*, Moskwa 1960, s. 214.

popiera w ten sposób carat w walce z własnym narodem²¹. Rządy Francji i Anglii odrzuciły też protesty działaczy partii chadeckiej, którzy byli przeciwni udzieleniu pożyczki rządowi Wittego przed zebraniem się Dumy²².

W Paryżu i Londynie przypuszczano, że rząd carski wejdzie wreszcie na drogę demokratycznych przemian i „europeizacji”. Państwowemu „serdecznego porozumienia” zależało na przywróceniu politycznej stabilizacji w cesarstwie, co było równoznaczne z powrotem mocarstwowej Rosji na arenę międzynarodową. Otwarcie I Dumy Państwowej 10 maja 1906 r. oceniono w Paryżu i w Londynie jako zapowiedź konstytucyjnych przemian w Rosji²³. Kiedy doszło do konfliktu między rządem carskim a Dumą i zanosilo się na jej rozwiązanie, rząd Sarriena zdecydował się nawet na nieśmiałą interwencję. W początkach czerwca 1906 r. Leon Bourgeois, ówczesny minister spraw zagranicznych, polecił ambasadorowi Bompardowi, aby uzyskał audiencję u Mikołaja II i oznajmił, że rząd francuski przywiązuje ogromne znaczenie do zgodnej współpracy rządu carskiego z Dumą. Car dowiedział się o tym od Aleksandra Izwolskiego, ministra spraw zagranicznych, i odmówił przyjęcia francuskiego ambasadora²⁴. Dla dyplomacji francuskiej było to nader wymowne ostrzeżenie, aby nie wtrącała się w wewnętrzne sprawy Rosji.

Car rozwiązał Dumę 21 lipca 1906 r. Dwa dni później, otwierając sesję Unii Międzyparlamentarnej w Westminster Palace, z udziałem sześćcioosobowej delegacji Dumy²⁵, premier rządu liberalnego Henry Campbell-Bannerman wzniósł okrzyk: „Duma umarła, niech żyje Duma!”²⁶. Demonstracyjne zachowanie premiera, który skrytykował publicznie carski ukaz wywołało w Petersburgu duże niezadowolenie²⁷.

²¹ Gurwicz, *op. cit.*, s. 296.

²² J. Crisp, *The Russian Liberals and the 1906 Anglo-French Loan to Russia*, „The Slavonic and East-European Review” 1961, R. XXXIX, nr 93, s. 497–511.

²³ Art. red. *The opening of the Duma*, „Spectator” 12 V 1906, p. 739; E. Grey, *Twenty-five Years 1892–1916*, vol. 1, New York 1925, s. 154–155; Gurwicz, *op. cit.* s. 290.

²⁴ Zob. B. W. Ananicz, *Rossija i meždunarodnyj kapital 1897–1914 gg.*, Leningrad 1970, s. 187; M. Bompard, *Mon ambassade en Russie*, Paris 1937, s. 216–217.

²⁵ W Dumie wybrano delegację 16 VII 1906 r., powierzając przewodnictwo ekonomście Maksymowi Kowalewskiemu. Zob. *Gosudarstwiennaja Duma. Stenograficzeskije otczoty*, t. 1, Petersburg 1906, sessija I, pos. 36, s. 1853–1854; pos. 37, s. 1907 i 1941.

²⁶ A. J. Spender, *The Life of the Right Hon. Sir Henry Campbell-Bannerman*, vol. 2, London 1923, s. 262–263.

²⁷ H. Nicolson, *Sir Arthur Nicolson, Bart. First Lord Carnock, A study in the Old Diplomacy*, London 1930, s. 222.

W Foreign Office oceniono posunięcie premiera jako niezręczne. Należy zaznaczyć, że od czerwca 1906 r. ambasador angielski w Petersburgu Arthur Nicolson prowadził trudne rozmowy z Izwolskim w sprawie układu o podziale stref wpływów w Afganistanie, Persji i Tybecie. Po wystąpieniu Campbell-Bannermana, Nicolson i Izwolski przez kilka tygodni nie podejmowali rozmów²⁸.

Podpisanie układu angielsko-rosyjskiego uważano w Londynie i Paryżu za sprawę niezwyklej wagi. Rząd carski, chociaż zdecydował się na rozmowy z Anglią, pragnął nadal utrzymywać dobre stosunki z Niemcami. Ambasadorzy Anglii i Francji odnotowali z niepokojem wzrost nastrojów proniemieckich na dworze carskim jesienią 1906 r. Koła prawicowe, zaniepokojone utrzymywaniem się ruchu rewolucyjnego, liczyły na militarną pomoc Niemiec i Austro-Węgier²⁹. Nicolson informował Foreign Office, że zwolennicy współdziałania z Niemcami w celu stłumienia rewolucji mają na dworze carskim bardzo silną pozycję³⁰.

Aby nie drażnić caratu, rządy Anglii i Francji rygorystycznie przestrzegały zasady nieingerencji w wewnętrzne sprawy Rosji. Mimo protestów opinii społecznej na wieść o pogromach ludności żydowskiej, m. in. w Białymstoku w czerwcu i w Siedlcach we wrześniu 1906 r., w Londynie i w Paryżu nie zdecydowano się na oficjalną krytykę polityki pogromów. Obojętne było też stanowisko kół rządowych Anglii i Francji wobec walki Polaków o swobody narodowe i obywatelskie³¹. Edward Grey, szef Foreign Office w gabinecie Campbell-Bannermana, przyznał w swoich pamiętnikach, że chociaż w Izbie Gmin występowano w obronie Polaków i Żydów, rząd nie chciał interweniować w Petersburgu, wychodząc z założenia, że „nie przyniosłoby to nic dobrego”. Jeśli dyplomaci angielscy wspominali cokolwiek o sytuacji Polaków lub Żydów, Rosjanie poruszali natychmiast problem irlandzki³².

Na początku października 1906 r. część posłów Izby Gmin zamierzała wyjechać do Rosji, aby zapoznać się z sytuacją wewnętrzną kraju³³. Rząd sprzeciwił się temu zamierzeniu uważając, że mogłoby to zaostrzyć ponownie stosunki angielsko-rosyjskie i postawić pod znakiem zapytania rokowania Nicolsona z Izwolskim. Rząd carski dał zresztą do zrozumienia, że nie życzy sobie wizyty angielskich posłów. Premier Piotr Stołypin oświadczył korespondentowi gazety „Daily Mail”, że przyjazd

²⁸ Brzeziński, *Sprawa porozumienia...*, s. 101.

²⁹ *Die Grosse Politik der Europäischen Kabinette 1871–1914*, Bd. 1–40, Berlin 1922–1926. Cyt. Bd. 22, dok. 7367, Schoen do Bülowa 9 XI 1906 r.

³⁰ Nicolson, *op. cit.*, s. 242–243.

³¹ Szerzej na ten temat: A. M. Brzeziński, *Rewolucja 1905–1907 w Polsce a mocarstwa zachodnie*, Łódź 1985, s. 42.

³² Grey, *Twenty-five Years...*, vol. 1, s. 154–156.

³³ DDF, t. 10, nr 233, *Geoffray do Bourgeois* 12 X 1906 r.

delegacji Izby Gmin „wywarłby niekorzystny wpływ na stosunki angielsko-rosyjskie”³⁴.

W połowie 1907 r. rząd angielski miał sporo kłopotów z częścią opinii społecznej, przeciwnej porozumieniu Anglii z autokratyczną Rosją³⁵. Z Rosji dochodziły wieści o brutalnej polityce rządu Stołypina, który rozwinął niesłychany terror w celu zdławienia opozycji. Dnia 16 czerwca 1907 r. Stołypin rozwiązał II Dumę, po odrzuceniu rządowego wniosku o zniesienie nietykalności poselskiej. Decyzję tę przyjęto w Anglii z oburzeniem³⁶. Grey pisał z obawą do Nicolsona, że w razie utrzymania się w Rosji „polityki pogromów i sądów wojennych” w parlamencie angielskim i prasie nasili się krytyka „obraźliwa dla cara i rządu rosyjskiego”³⁷.

Ambasador Nicolson twierdził, że Stołypin postępuje słusznie. Uważał go za człowieka czynu, zdolnego do unormowania wewnętrznej sytuacji w Rosji. Podczas spotkań ze Stołypinem nabrał nawet przekonania, że premier rosyjski był wyznawcą angielskiego systemu konstytucyjnego i tylko ze względu na specyfikę rosyjskiego imperium przeciwny był jego wprowadzeniu. W swoich pamiętnikach Nicolson napisał o Stołypinie następująco: „Był on, według mej opinii, jedną z ważniejszych postaci w Europie. Jego przedsięwzięcia jako ministra spraw wewnętrznych, a szczególnie jako premiera były gigantyczne. Poradził sobie z sytuacją, która zachwiała podstawami cesarstwa”³⁸.

Układ angielsko-rosyjski został podpisany 31 VIII 1907 r. w rosyjskim MSZ. Rewolucja rosyjska była już wtedy zdławiona. Podpisanie układu część angielskiej opinii społecznej oceniła jako moralne poparcie rządu angielskiego dla caratu, odpowiedzialnego za krwawe wydarzenia lat 1905–1907³⁹. Układ regulował azjatyckie sprzeczności Anglii i Rosji, ale jego znaczenie było dużo większe. Praktycznie oznaczał przejście Rosji na stronę bloku angielsko-francuskiego i poważną rysę w stosunkach niemiecko-rosyjskich⁴⁰. Cel dyplomacji państw „serdecznego porozumienia” został osiągnięty.

³⁴ Wg „Spectator” 13 X 1906, s. 521.

³⁵ Zob. L. E. Kertman, *O polityczeskich raznoglasijach w Anglii po woprosu sblizenija s carskoj Rossiej w period i posle rewolucyj 1905–1907 gg.*, „Naucznyje Doklady Wysszej Szkoły. Istoriceskije Nauki”, Moskwa 1961, nr 1, s. 120–126.

³⁶ *Au service de la Russie. Alexandre Izwolsky correspondance diplomatique 1906–1911*, vol. 1–2, Paris 1937–1938. Cyt. list A. Benckendorffa z 14/27 VI 1907 r. (vol. 2, s. 54–55). Zob. art. red. *The dissolution on the second Duma*, „Spectator” 22 VI 1907, s. 965.

³⁷ Grey, *Twenty-five Years...*, vol. 1, s. 158–159.

³⁸ Nicolson, *op. cit.*, s. 225–226.

³⁹ „The Times” 6 IX 1907, s. 7.

⁴⁰ Por. oceny układu Ostalcewa, *op. cit.*, s. 238–251; Brzeziński, *Sprawa porozumienia...*, s. 107–111.

Rewolucja 1905—1907 r. była okolicznością, która częściowo ułatwiła to zadanie. Rządy Francji i Anglii wykorzystały przede wszystkim katastrofalną sytuację finansową rządu carskiego, aby wystąpić w roli kredytorów dyktujących warunki polityczne. Z drugiej jednak strony, wydarzenia rewolucyjne wpływały na wydłużenie rokowań angielsko-rosyjskich. Aby nie doszło do zerwania rozmów, rządy Francji i Anglii zmuszone były do ścisłego przestrzegania zasady nieingerencji w wydarzenia rewolucyjne, mimo protestów opinii publicznej. Lansowana przez rządy Anglii i Francji koncepcja rozwiązania wewnętrznej sytuacji w Rosji w drodze liberalnych reform była posunięciem taktycznym. Chodziło o pozyskanie opinii publicznej zarówno we własnych krajach, jak i w Rosji oraz o przeciwstawienie tej koncepcji brutalnej taktyce Wilhelma II, który opowiadał się za stłumieniem rewolucji siłą. Faktycznie rządy Anglii i Francji zaakceptowały tę metodę postępowania w wydaniu stołypinowskim.

Instytut Historii
Zakład Historii Polski Najnowszej

Andrzej Maciej Brzeziński

LES GOUVERNEMENTS DES PUISSANCES OCCIDENTALES EN FACE DE LA RÉVOLUTION DE 1905—1907 EN RUSSIE. L'ASPECT DIPLOMATIQUE

La révolution en Russie commença à l'époque de la situation internationale complexe résultant de la guerre russo-japonaise à l'Extrême Orient. Quoique la Russie eût perdu son prestige d'une puissance, dans les conceptions politiques et stratégiques elle ne cessait d'être considérée comme une alliée désirable dans la future guerre envisagée comme possible. L'affaiblissement de la Russie, causé par la guerre contre le Japon et les événements révolutionnaires, était apprécié par les gouvernements de France, d'Angleterre et d'Allemagne comme la circonstance favorable à forcer le gouvernement tsariste à la soumission et à l'accès au bloc des états de „l'entente cordiale”, ou à la triple alliance. Le résultat du jeu diplomatique mené par l'Allemagne, la France et l'Angleterre avec le gouvernement tsariste dans les années 1905—1907 fut victorieux pour les états de „l'entente cordiale”. La révolution fut cette circonstance qui rendit la victoire plus facile. Les gouvernements de France et d'Angleterre tirèrent profit de la situation financière catastrophique du gouvernement tsariste en jouant le rôle des créiteurs dictant les conditions politiques. De l'autre côté, les gouvernements des deux puissances, pour ne pas rebuter le gouvernement tsariste, durent observer strictement le principe de

non-ingérence dans les événements révolutionnaires, malgré les protestations de l'opinion publique. Lancée par les gouvernements de France et d'Angleterre la conception de résoudre la situation intérieure en Russie en voie des réformes libérales était une manoeuvre tactique. Il s'agissait de gagner l'opinion publique ainsi dans ses propres pays qu'en Russie et d'opposer cette conception à la tactique brutale de Guillaume II, qui se déclara pour l'étouffement de la révolution par force. En réalité les gouvernements d'Angleterre et de France approuvèrent cette manière d'agir appliquée par Pierre Stolypine.